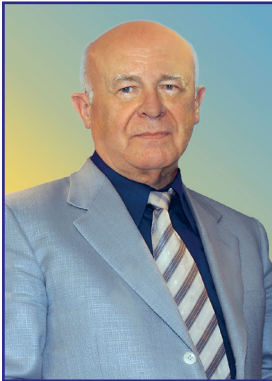

УДК 343.8

Олександр Маркович Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)

Олексій Миколайович Литвинов, доктор юридичних наук, професор, відповідальний секретар Кримінологічної асоціації України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена розробці поняття «механізм протидії злочинності» та дослідженню його сутності у порівнянні із суміжними категоріями. Визначено місце цього поняття у системі кримінологічних категорій.

Ключові слова: протидія злочинності, механізм, кримінологія, управління.

На початковому етапі класичної схеми нарошування наукового знання домінує проблема визначення центрального поняття. Механізм

протидії злочинності для вітчизняної кримінології – досить нова категорія, яка до сьогодні детально науково не аналізувалася. Окремі спроби вивчення цього феномену не мали концептуального характеру, були розрізненими та безсистемними.

Водночас варто визнати, що ця проблема привертала до себе увагу вчених. Про закономірності кримінологічного процесу в аспекті дії його механізмів йшлося у працях Г. А. Аванесова, О. В. Бокова, С. Є. Віцина, Л. М. Давиденка, А. Е. Жалинського, О. Г. Кальмана, В. М. Кудрявцева, Ф. А. Лопушанського, В. В. Лунєєва, О. Б. Сахарова, В. М. Соміна та деяких інших. Проте визначення поняття механізму протидії злочинності у сучасній кримінологічній науці не розроблено; сутність цієї категорії також досліджена фрагментарно. Тож спробуємо комплексно вирішити ці питання.

Аналіз системних засад діяльності із протидії злочинності, а також методологічних підходів, які можуть бути застосовані під час дослідження окресленої вище проблематики, дасть нам змогу логічно перейти до формулювання теоретико-прикладного поняття механізму протидії злочинності та дослідження сутності цього організаційно-правового феномену.

Порівняльний аналіз літератури з проблем управління у сфері правоохоронної діяльності свідчить: більш розробленим є змістовний аспект проблеми, тобто усе пов'язане з обґрунтуванням конкретних методів і засобів впливу в межах дії відповідних механізмів. Разом з тим, у межах юридичної теорії утворюється новий науковий напрям, пов'язаний із застосуванням у цій сфері наукового пізнання суспільних відносин механістичного підходу.

При цьому, аби чіткіше визначити предмет вказаного напрямку, дослідники пов'язують його не лише зі забезпеченням, а і з механізмом удосконалення певних явищ, процесів, правовідносин, суть якого зводиться до спільного дослідження змістовних та організаційних аспектів. Термін «механізм» щодо проблем забезпечення й удосконалення певних видів діяльності зустрічається в сучасній науковій літературі дедалі частіше. У зв'язку з цим механізм протидії злочинності правомірно пов'язувати з поняттям відповідної діяльності, внаслідок чого ця суто теоретична категорія перетворюється на поняття, що має прикладне значення.

Як юридична категорія «діяльність» проявляється на методологічному рівні дослідження правових явищ, виступаючи, поряд зі свідомістю, формою існування права [1, с. 369]. На цьому рівні діяльність із протидії злочинності залежно від цілей дослідження може розглядатися під різним кутом зору.

Із державно-правових позицій вказана діяльність може розглядатися, по-перше, як юридична форма реалізації функцій держави, наприклад, забезпечення безпеки, по-друге, як специфічний спосіб здійснення

державної влади: законодавчої, судової, виконавчої. У межах галузевих юридичних наук ця діяльність може розглядатися як одна з форм правозастосування, використовувана суб'єктами протидії злочинності. Під час дослідження організаційно-правових форм функціонування цих суб'єктів відповідна діяльність може розглядатися як системоутворююча ознака під час виділенні їхньої системи (підсистеми).

Деякі дослідники цього питання свого часу запропонували інший підхід до трактування сутності та змісту діяльності у сфері протидії злочинності. Його суть полягає в тому, щоб дві сторони існування правової форми руху соціальної матерії, пов'язані зі станом спокою та руху, живою та опредмеченою формами правової дійсності [2, с. 38], розглядалися водночас.

У такому трактуванні особливо чітко проявляються охоронна функція права, статичні та динамічні складові регулятивної функції, а також діалектична єдність і протиріччя живої (право) і опредмеченої (законодавство) соціальної діяльності як правової форми руху соціальної матерії. Через існування професійного поділу праці в соціальній сфері, наявність різних правових інститутів, органів держави, наділених певною компетенцією, окремі складові динамічної категорії діяльності з протидії злочинності виокремлюються, структуруються у діяльність правозастосовну і юрисдикційну, правовідновлювальну, правороз'яснювальну і наглядову. Однак при цьому вони не втрачають інтегративної системної ознаки – цільової спрямованості на комплексне забезпечення безпеки в соціумі, виступаючи матеріальною гарантією дотримання правових норм і приписів учасниками суспільних відносин.

Таким чином, діяльність із протидії злочинності може розглядатися і як загальна матеріальна юридична гарантія реалізації публічних і приватних інтересів у цій сфері, і як проблемне поле їхнього зіткнення, існування якого зумовлюється складністю і суперечливістю механізмів реалізації цієї діяльності в межах відомчого цілепокладання і галузевої компетенції.

Аналіз праць, присвячених дослідженню категорії «механізм», свідчить: без застосування системного підходу неможливе його об'єктивне дослідження, а отже, і теоретичне вирішення, і практичне застосування. Варто констатувати неоднозначність розуміння сутності цієї категорії. Складність вибору підходу до визначення компонентів механізму удосконалення системи управління, їхньої кількості та змісту також обумовлює складність досліджуваного поняття. Аналіз механізму як системи з усіма її елементами та їхніми взаємозв'язками допоможе повністю розкрити сутність цього поняття.

Що ж варто розуміти під «механізмом»? У тлумачному словнику пропонується три визначення цього поняття. Якщо перше визначення

розкриває його в загальноприйнятому технічному сенсі як сукупність деталей і вузлів, з яких складається технічна конструкція, то друге (внутрішній устрій, система чого-небудь) і третє (сукупність станів і процесів, з яких складається будь-яке явище) [3, с. 340] для нашого дослідження становлять безсумнівний інтерес.

Розглядаючи поняття «механізм протидії злочинності», слід враховувати, що воно передусім належить до соціальної сфери. Суто технічне тлумачення зазначеного поняття трохи звужує його значення, але сумнівів у супідрядності цих визначень не виникає. При цьому практика перенесення технічних термінів на соціальні явища досить поширена і не призводить до примітивізації згаданих явищ. Тому в даному сенсі доречно синтезувати різні тлумачення цього універсального поняття.

Для того щоб вирішити завдання аналізу сутності категорії «механізм протидії злочинності», визначитися з поняттям «механізм» та його структурою, доцільно також використати історичний метод дослідження, який дає змогу на підставі отриманих раніше знань вийти на новий рівень узагальнення, генерувати нові ідеї та розробляти наукові положення. Дослідження механізму в зв'язку з цим має, на нашу думку, проводитися на основі аналізу наукових праць, присвячених окресленій проблемі.

Із поняттям «механізм» пов'язана ціла епоха в розвитку радянської правової думки. У другій половині ХХ століття це поняття було покладено в основу багатьох спеціальних правових досліджень і отримало якнайширше застосування в науковій літературі. Сьогодні у правознавстві цей термін вживається досить часто у різних значеннях та інтерпретаціях. Найбільший інтерес викликають дослідження механізму управління. Адже механізм протидії злочинності є одним з його різновидів.

У науці адміністративного права «механізм управління» здебільшого розглядається через призму зв'язків між суб'єктами певного виду діяльності [4, с. 8]. Висловлюється думка, що «механізм» – це взаємодія деяких елементів, суб'єктів і об'єктів діяльності. Відповідно, механізм зводиться до відносин у певній сфері, наприклад, механізм управління – до управлінських відносин, а механізм протидії злочинності – до відносин між відповідними суб'єктами. Так, М. І. Мельник у системі протидії корупції розглядає категорію «механізм діяльності» у контексті різних варіантів взаємодії учасників корупційних відносин [5].

Разом з тим із запропонованим підходом не можна беззастережно погодитися, оскільки він відображає лише статичний стан і більше відповідає складу соціальної системи – суб'єкт, об'єкт управління і зв'язки між ними. Водночас, як наголошувалося раніше, категорія «механізм» вживається в сфері суспільних відносин, як правило, у зв'язку з існуван-

ням якого-небудь явища, здійсненням діяльності. Статичні характеристики «механізму» є відправними, але не вичерпними.

Деякі автори розглядають механізм управління як «сукупність засобів і методів, за допомогою яких свідомо змінюються умови розвитку конкретної системи органів та визначається порядок життєдіяльності всього суспільства та його складових ланок» [6, с. 83–86]. Методи та засоби, безумовно, також характеризують механізм, однак не вичерпують його змісту, а є похідними від процесу. Адже в це поняття зазвичай вкладається не тільки стадійність діяльності, а й те, як вона має здійснюватися. Тож, визначаючи категорію «механізм», не потрібно обмежуватися тільки переліченими компонентами, яку б важливу роль вони не відігравали. Варто погодитись із О. Г. Кальманом у тому, що на порядок денний зараз винесено питання «... розробки адекватних глибинних механізмів протидії, які можна створити лише на базі науково-обґрунтованої системи запобіжних заходів» [7, с. 19].

При розробці поняття механізму діяльності правильною варто визнати акцентуацію на способі організації та функціонування явища, адже саме цей підхід забезпечуватиме надалі синтез не лише елементів статичності, а й динаміки.

Доцільно зазначити, що дослідники, маючи іноді значні розбіжності у поглядах на сутність «механізму», однак згодні в тому, що це поняття необхідно розглядати як сукупність взаємозалежних компонентів. Аналіз наявних у юридичній літературі трактувань цієї категорії свідчить про те, що основний акцент при виділенні елементів механізму робиться на суб'єктах управління, а додатковий – на їхньому впливі на управлінські процеси [8].

Усі погляди, висловлені різними дослідниками, дійсно заслуговують на позитивну оцінку, оскільки кожен із них загалом об'єктивно підходить до аналізу категорії «механізм». Однак деякі нюанси у трактуванні сутності цієї категорії призводять до того, що при розгляді структури «механізму» дослідники переносили їх на зміст, у результаті чого не бралися до уваги деякі компоненти або їхні взаємозв'язки та взаємозалежності.

Повертаючись знову до співвідношення понять «механізм управління» і «механізм протидії злочинності», необхідно зазначити, що ці поняття співвідносяться так, як «загальне» і «специфічне» у діалектиці. Друге є різновидом першого, але не складовою і не елементом. Його характеристика не вичерпується системними зв'язками з вихідною правовою матерією.

Разом з тим, поняття «механізм» може бути використане в цьому випадку для характеристики функціонування певної системи, у якій відображається специфічна діяльність як системного цілого. У ньому

фіксуються найбільш загальні та істотні риси, зв'язки між потребами та конкретними видами діяльності з їх задоволення, тобто досягнення певного результату від даного виду діяльності. Тому незалежно від усіх інших аспектів і нюансів саме ставлення до механізму протидії злочинності повинне обумовлювати його розуміння як цілісного системного функціонуючого утворення.

Отже, термін «механізм» стосовно зазначеної сфери соціальної діяльності має відображати способи організації і функціонування системи, а також характеризувати форми відбиття у відповідних процедурах соціальних процесів і закономірностей. Тому механізм протидії злочинності, на відміну від механізму управління, має таку специфічну структурну ознаку, як процес здійснення діяльності із властивими їй цілями, завданнями, функціями, методами, принципами тощо.

Враховуючи наведене вище, пропонуємо таке визначення вказаної категорії. Під механізмом протидії злочинності варто розуміти інтегровану цілісну сукупність необхідних і достатніх елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори і детермінанти злочинності, забезпечує ефективне здійснення кримінологічного процесу, досягаючи таким чином результативного виконання завдань і функцій, покладених на систему протидії злочинності.

При цьому зазначене комплексне організаційно-правове явище, спрямоване на вдосконалювання системи протидії злочинності, включає сукупність органічно пов'язаних і взаємодіючих між собою елементів (суб'єктний склад, мета, завдання, принципи, функції, методи, правові підстави діяльності тощо).

Ще раз наголосимо, що визначений механізм є похідною категорією від системи протидії злочинності як соціального явища і слугує засобом вираження її практичного потенціалу. З механістичних позицій, механізм протидії злочинності є внутрішнім устроєм (формою організації) кримінологічної діяльності, механікою перекладу ідей, які містяться у правовій свідомості, в реальну соціальну практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. История философии права. – СПб. : Генезис, 1998. – 680 с.
2. Аврутин Ю. Е. О феноменологии правоохранительной деятельности (философское и социально-правовое обоснование) / Ю. Е. Аврутин // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2000. – № 2 (6). – С. 30–44.
3. Великий тлумачний словник української мови / упор. Т. В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с.

4. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Т. О. Пікуля. – К., 2004. – 18 с.
5. Мельник М. Механізм корумпованих відносин / М. Мельник // Право України. – 2001. – № 4. – С. 105–109.
6. Иванов В. П. Организационно-правовой механизм обеспечения государственных интересов Российской Федерации : монография / В. П. Иванов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – С. 83–86.
7. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / О. Г. Кальман. – Х., 2004. – 38 с.
8. Ардашкин В. Д. К теории правоохранительного механизма / В. Д. Ардашкин // Правоведение. – 1988. – № 1. – С. 15–23.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2015.

Александр Маркович Бандурка,

доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины

(Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, Украина);

Алексей Николаевич Литвинов,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, Украина)

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ МЕХАНИЗМА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Статья посвящена разработке понятия «механизм противодействия преступности» и исследованию его сущности по сравнению со смежными категориями. Определено место этого понятия в системе криминологических категорий.

Ключевые слова: *противодействие преступности, механизм, криминология, управление.*

Oleksandr M. Bandurka,

Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine);

Oleksii M. Lytvynov,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CONCEPT AND NATURE OF THE MECHANISM OF CRIME COUNTERACTION

A new scientific direction within the limits of legal theory has been formed. It involves the use of scientific knowledge of public relations of the mechanistic approach in this field. As a scientific category “mechanism of crime counteraction” is associated with the concept of the relevant activity. Activities on crime counteraction may be considered both as the general material legal guarantee of public and private interests’ realization in this area, and as the problem of their contact, the existence of which is conditioned by complex and contradictory mechanisms of realizing this activity within the departmental goal-setting and branch competence. While developing the concept of the activity mechanism one should consider right accentuation on the organization way and functioning of the phenomenon, because it is this approach will provide further synthesis not only static elements but also dynamic ones. The term “mechanism” may be used in this case to characterize the functioning of a certain system, where the specific activity as a system whole is reflected. It records the most general and essential features, relations between needs and specific kinds of activity to meet them, i.e. the achievement of a certain result from this kind of activity. The term “mechanism” in relation to the specified area of social reality should reflect the ways of organization and functioning of the system and characterize the forms of reflection in the relevant procedures of social processes and regularity. Therefore, the mechanism of crime counteraction, despite the mechanism of management, has such a specific structural feature as the process of realizing the activity with inherent goals, tasks, functions, methods, principles, etc. Whereas mentioned complex organizational and legal phenomenon, aiming at improving the system of crime counteraction includes a set of seamlessly connected and interacting elements (subjective structure, objective, tasks, principles, functions, methods, legal grounds of activity, etc.). This mechanism is derived category from the system of crime counteraction as a social phenomenon and serves as a mean of expressing its practical potential. The mechanism of crime counteraction from mechanistic positions is an internal system (form of organization) of criminological activity, mechanics of transforming the ideas contained in the legal consciousness into real social practice.

Key words: *crime counteraction, mechanism, criminology, management.*

